

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVNE AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

3. RÆKKE. III. BIND.

REDIGERET AF

CHR. VILLADS CHRISTENSEN

SELSKABETS SEKRETÆR.

KØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS TILLGES BOGHANDEL.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

1901—1903.

Viborgske Lavsforhold.

Af C. Nyrop.

Midpunktet i Viborgs Lavsforhold er de nedenfor trykte Artikler, som Byens Borgemestere og Raad den 28. Marts 1631 udstædte for Byens samtlige Haandværkerlav. Som det vil blive vist, spillede de endnu en Rolle, da der i Aaret 1800 forhandlede om en ny Ordning af Forholdene paa dette Omraade, og før dem er der kun meget Lidt at tale om, naar det gjælder Viborgske Haandværkerforhold.

Den 19. Juni 1613 havde Kristian IV hævet alle Landets Haandværkerlav. Da de »besværede« Undersaatterne med hvad de skulde have gjort hos dem, forbød Kongen alle Skraaer og al Lavsret. Borgemestere og Raad i de forskjellige Byer skulde fratage Lavene deres Skraaer, Enhver skulde uforment kunne bruge sit Haandværk, blot han aflagde sin Borgered og svarede borgerlig Tyngde. Men Lavsaanden var stærkere end som saa. I en ny Forordning af 10. December 1621 maatte Kongen fastslaa, at Mesterne i ethvert Haandværk med Borgemesteres og Raads Betænkende skulde forfatte nogle visse Vilkaar, som saa skulde efterkommes af Haandværkets Mestere og Svende. Her tænkes selvfølgelig paa hvert Haandværk for sig, og vi se da ogsaa, at f. Ex. Københavns Vævere, Snedkere, Bødkere, Skrædere o. s. v. strax efter satte sig i Bevægelse¹⁾.

¹⁾ V. A. Secher: Forordninger og Recesser, III, S. 408, 675; C. Nyrop: Træk af dansk Lavsordning S. 23 flg.

Men hvorledes gik det nu i Viborg? Her synes ikke at have været Trang til nogen ny Ordning. Alt har formentlig været ganske roligt i næsten ti Aar, og da der saa kommer en Bevægelse, synes den ikke at stamme fra Haandværkerne. Nej, det er Borgemestere og Raad, der formentlig helt af egen Drift, helt bureaukratisk ordne Forholdene ikke for de enkelte Haandværk, Lav for Lav, men med eet Slag for alle Haandværkerne paa een Gang. De ordnes i sex Grupper, af hvilke de tre blive ret broget sammensatte.

En saadan Ordning vækker nogen Forundring. Zünften, der holdt saa stærkt paa det enkelte Haandværks lavsmæssige Ret, ja endog kunde dele det samme Lav i Partier med forskjellige zünftige Skikke, var med Aarhundredets Begyndelse traadt over Landets Grænser. Og dog raader Magistraten i Viborg paa en saadan Maade over alle Byens Haandværkere, at kun tre af de sex Lav, den deler dem i, bleve rene. Disse tre Lav var Skrædernes, Skomagernes og Vævernes, men saa kom ved Siden af dem Smedenes Lav, Felberedernes Lav og Snedkernes Lav. I Felberedernes Lav maatte Felberederne gaa i Spand sammen med Malere, Buntmagere og Handskemagere; i Smedenes fandtes foruden Guldsmede, Kjedelmede, Grovsmede, Klejnsmede. Knivsmede, Bøssemagere. Sejermagere (d. e. Urmagere). Sværdfe gere og Tinstøbere (d. e. Kandestøbere) endnu Sadelmagere, Remsnidere og Hattemagere, og saa kom endelig Snedkernes Lav, der sammensattes af Snedkere, Svarvere (d. e. Drejere), Hjulmænd, Bødkere, Tømmermænd og Murrkestere.

Det er fuldstændig uzünftigt, men der har sikkert ikke hævet sig en eneste Stemme derimod. Her i Byen, siger Magistraten, »findes faa Embedsfolk af samme Haandværk«. Viborgs Haandværkerliv har kun været lidet udviklet, og dette er i fuld Overensstemmelse med, at der

foreligger saa saare faa Efterretninger om det. For Middelalderens Vedkommende kan det kun oplyses, at Kong Hans havde givet Byens Skomagere nogle Artikler, som 1514 stadfæstes af Kristiern II. Men at ogsaa andre Haandværk maa have haft Lav, fremgaar deraf, at det 1541 bestemmes, at Hospitalsforstanderen skulde aflægge Regnskab ikke alene for Lensmanden, Superintendenten samt Borgemestere og Raad, men ogsaa for Lavenes Oldermænd¹⁾. Det kan da ogsaa paavises, at f. Ex. Smedene i Viborg eje ganske gamle Lavsskrin²⁾. Men af særlig Betydning er det dog at høre, at Byens Magistrat endnu 1735 maa skrive, at Viborgs Næring »bestaar den største Part udi den Avling, som Indvaanerne nyde af de Byen af Arilds Tid tillagte Markjorder og Ejendomme«³⁾. Der er kun eet industrielt Produkt, der særlig er knyttet til Viborgs Navn, og det er Byens stærke Øl med det ejendommelige Navn Skald. Efter nogle Optegnelser af Lægen Holger Jacobæus paa en Indlandsrejse i 1692 kan dette Øl dog absolut ikke betragtes som noget egentlig godt Øl⁴⁾.

Den Maade, hvorpaa Magistraten optraadte overfor Lavene, viser, at den følte sin Myndighed, og Artiklerne ere da ogsaa helt igjennem fulde af Avtoritet og Disciplin. I Spidsen for hvert Lav stiller Magistraten en Oldermænd, og det paalægges enhver af de saaledes skabte sex Oldermænd at indrette en Bøsse, hvori de Bøder, der idømmes, kunne samles, men Oldermændene maa ikke selv have Nøglerne til Bøsserne. Nøglerne skulle opbevares paa Raadhuset. Og det gjøres Oldermændene

¹⁾ Danm.'s Gilde- og Lavsskraaer, II, S. 355: Dske Kancelliregistranter, 1535—50, S. 203.

²⁾ Tidsskr. f. Industri, 1901, S. 115.

³⁾ Relationer over Stifternes Tilstand 1736 (Rigsark., 2den Afd.).

⁴⁾ Suhms nye Samlinger III, S. 188.

til Pligt at indrette endnu en Ting; de skulde udi deres Gaard eller Hus finde Plads til et Fængsel, hvori de, der forse sig imod Artiklerne, kunde indsættes »i Hefte«, en Straf, som oftere nævnes. Der er ikke det mindste zünftige Pust i Artiklerne. Der er saaledes ikke Tale om, at Svendene skulde have noget Herberg, som de tilrejsende Svende kunde modtages i og »omskues« fra. De sikkert faa Svende, der kom vandrende til Viborg, skulde »ved Lavets Bud indvises til Mesteren efter walen«, hvilket sikkert vil sige til den Mester, der efter Mesterfortegnelsen stod for Tur¹⁾.

Og disse Artikler holdtes vedlige. De stadfæstedes 1647 af Kristian IV og 1653 af Frederik III²⁾. Men helt uforandrede vedblev Forholdene dog ikke at være. 1666 fik Skomagerne med Borgemestere og Raads Samtykke nogle nye Artikler³⁾, og Viborgs Historieskriver Pastor M. R. Ursin vil vide, at Hattemagerne, der 1631 lagdes til Smedelavet, fra 1670 søgte Lav med Skomagerne⁴⁾, men der findes Intet herom i en i Viborgs Provinsarkiv bevaret Protokol fra Skomagerlavet⁵⁾. Det bliver da særlig Snedkerne, som komme til at vise, at Lavsordningen fra 1631 har haft Modstandere, og at zünftige Strømninger ogsaa — efterhaanden — naaede til Viborg.

Den 4. December 1708 udstædte Byens Borgemestere og Raad et Brev, hvori det udtaltes, at der ofte var Disputer i det samlede Snedkerlav paa Grund af dets forskjelligartede Bestanddele, hvad der navnlig følte ved Bedømmelsen af Mesterstykkerne; den til enhver Tid fungerende Oldermænd kunde kun repræsentere et af Lavets

¹⁾ Tidsskr. f. Kunstind. 1889, S. 179.

²⁾ Jyske Registre Nr. 10 Fol. 475, Nr. 12 Fol. 238.

³⁾ De findes i Provinsarkivet i Viborg.

⁴⁾ Ursin: Stiftsstaden Viborg, 1849, S. 95.

⁵⁾ Velvillig Meddelelse fra Provinsarkivet.

mange Fag, hvorved de andre fandt sig brøstholdne. For Snedkernes Vedkommende kom desuden hertil, at de nu vare blevne saa talrige, at de selv kunde henbære deres Døde. Og saa »consenterede« da Magistraten, »at Snedkerne for dem selv efterdags maatte holde deres Lav og Samling«. Det var en zünftig Sejer, som herved vandtes, og som Snedkerne muligvis have været saa meget gledere ved, som der maaske var Traditioner imellem dem om, at de tidligere havde staaet selvstændigt. Der fremgaar Intet i saa Henseende af den Omstændighed, at det er en Viborg Snedker, som Rigsraad Eske Brock til Estrup i Maj 1613 overdrog at lægge Lofterne i et nyt Hus, han byggede; Snedkeren skulde paa egen Kost have to slette Mark for hver Tylt¹⁾. Men det betyder sikkert noget, at Snedkerlavet skal have haft en Protokol, der begyndte den 6. Juni 1622, altsaa godt og vel ni Aar før de ved Artiklerne af 1631 bleve lagte i Lægd med baade Drejere, Hjulmænd, Bødkere, Tømrere og Murere²⁾.

Disse andre Medlemmer af Snedkerlavet vare imidlertid ikke glade ved den trufne Afgjørelse, og de maa have øvet stor Indflydelse, ti Afgjørelsen blev ikke benyttet. Snedkerne forbleve i det samlede Lav. Men det maa stadig have gjæret, og Resultatet blev, at Magistraten den 3. Juli 1731 fornyede Afgjørelsen fra 1708, og det endda saaledes, at Snedkerne nu fik bedre Betingelser end den Gang. De fik ikke alene Lov til at danne

1) Vedel Simonsen: Eske Brock, II, S. 28.

2) Magistratens Afgjørelse af 4. Decbr. 1708 findes ved Sagen Jyske Missiver 29. Oktbr. 1734 Nr. 94. Her findes ogsaa de andre Haandværkeres Klage af 2. Avg. 1734, i hvilken det nævnes, at der fandtes tre Snedkerlavs Protokoller; den første begyndte d. 6. Juni 1622, den anden d. 28. Juni 1677 og den tredje d. 4. Marts 1710. Kun den sidste, der gaar til 1748, er tilstede i Provinsarkivet.

et Lav for sig, men de fik ogsaa Lov til at beholde det samlede Lavs Tinvelkomst, dets otte smaa Tinbægere foruden Lavsbogen, Lavssegllet og Ligbaaren. Om Lavsbogen hedder det, at den af »Snedkerne alene« var indrettet, og med Seglet var sikkert det Samme Tilfælde. Det eneste Lavssegl, jeg kjender fra Viborg, er Snedkernes¹⁾.

Men havde de andre Haandværkere taget paa Vej i 1708, gjorde de det endnu stærkere i 1731. Havde der været smaa Forhold i Byen tidligere, vare de blevne endnu mindre nu. Viborg var i 1726 bleven hjemsøgt af en Ildebrand, der havde lagt 71 Gaarde og 78 Huse eller Boder i Aske²⁾. De Haandværkere, som Snedkerne forlod, saa sig fortvivlede om; hvorledes skulde de kunne danne et Lav, naar de stod alene!

De klagede til Magistraten. Og da den vendte det døve Øre til, klagede de til Stiftsbefalingsmanden, Friherre Chr. Güldenchrone, som beredvillig tog sig af dem. Han gik ud fra, at Magistraten, efterat Artiklerne af 1631 vare blevne kongelig konfirmerede, slet ikke havde Mynlighed til at skille de Haandværk ad, som ved Artiklerne vare blevne forenede i samme Lav. Og hertil kom endnu, at den paagjældende Adskillelse efter hans Mening var »hinderlig« ved forefaldende Ligbegængelser. Af de sexten Snedkere, som Byen talte, vare to skrøbelige, saa der blev kun fjorten tilbage, og de andre Haandværkere, der hørte til Snedkerlavet, vare ogsaa kun fjorten, Tal, der i paakommende Tilfælde vare altfor smaa. Ikke at tale om, at det endelig vilde være en stor Bekostning for de sidste Fjorten at indrette sig som et nyt Lav, og denne Bekostning kunde spares, naar der ingen Adskil-

1) C. Nyrop: Danske Haandværkerlavs Segl, S. 51.

2) Ursin: Stiftsstaden Viborg, S. 312.

lelse fandt Sted. Og saa befalede da Stiftsbefalingsmanden under 3. Oktober 1732, at Snedkerne under vedbørlig Straf ikke maatte danne noget eget Lav; de skulde desuden tilbagelevere »hvis de af Laugets sig har bemægtiget«.

Lysten til at lystre var imidlertid ikke stor. De andre Haandværkere maatte igjen til at klage. Det var i Januar 1733, og den 30. s. M. dekreterede da Friherre Güldenchrone, at Magistraten uden Ophold skulde kalde Snedkerne for sig og tilholde dem at efterleve hans tidligere Befaling, ligesom den behørigt skulde straffe deres Gjenstridighed, med hvilken der ikke maatte ses igjennem Fingre. Magistraten tog det dog saare roligt. Den lod Lavet tilsige, men da kun faa kom tilstede, faldt Mødet til Jorden, og Magistraten gjorde Intet yderligere. Men Sagen maa dog stadigt have ulmet, og i April 1734 henvendte Snedkerne sig til Kongen om, at deres Særstilling maatte blive hævdet, hvad dog kun førte til, at Stiftsbefalingsmanden i en Erklæring af 5. Juli s. A. udtalte sig stærkt til Fordel for de Haandværkere, som Snedkerne ikke vilde være sammen med. De vare helt fattige. Fast ingen af dem holdt Svende eller Dreng; de behjalp sig med hinanden for Dagløn; kun ganske faa af dem vare Ejere af de Huse, de boede i, og naar nogen af dem var borte fra Byen, vare de ukomplette til Ligbæring. Stemningen i Kancelliet og Konseillet var ikke Snedkerne gunstig. Men det synes dog ikke at være kommet til nogen kongelig Resolution, før de paagjældende andre Haandværkere, tretten i Tallet og imellem dem var der nu ogsaa et Par Glarmestre, i Avgust indgav et allerunderdanigst Andragende, over hvilket Stiftsbefalingsmand Güldenchrone og Biskop Trellund maatte afgive en samlet Erklæring. Nu resolverede Kongen, og hans Resolution af 29. Oktober 1734 gik i Overensstemmelse med Erklæ-

ringen ud paa, at det samlede Lav skulde forblive, saaledes som det fra Arilds Tid havde været. Det paalagdes Guldencrone at paase, at de stridige Parter bekvemmede sig herefter, som forhen, at være udi eet Lav og Samling¹⁾).

Og nu synes Sagen at være kommen til Ro. Da der i 1735 indsamles Oplysninger om Landets Tilstand, meddeler Viborgs Magistrat i en Skrivelse af 15. August bl. A., at Snedkerlavet bestaar af 15 Snedkere, 5 Tømrere, 5 Murmestere, 2 Drejere, 2 Glarmestere og 1 Naadler (!). Lavet var altsaa vedblivende et sammensat Lav, Alt var ved det Gamle, som det skulde være. Byen laa stille hen i sin Fattigdom. Alle Lavene, hedder det, beklage Byens øde Tilstand og de mange siden Branden i 1726 endnu henliggende uopbygte Pladser; de færreste af Lavenes Mestere formaaede at holde Svende eller Drengene. Og dog var der sket en Forskydning. I 1631 var der kun sex Lav i Byen, Skrædernes, Skomagernes, Vævernes, Felberedernes, Smedenens og Snedkernes, men nu var der syv. Skræderne, Skomagerne, Felberederne, Smedene og Snedkerne havde Lav som forhen, men saa endnu Hattemagerne og Handskemagerne. Hattemagerne vare i 1715 af Magistraten blevne erklærede for et særligt Lav, og istedenfor Væverne, der helt synes forsvundne, vare Handskemagerne komne til. Af dem var der endda 36, saaledes at deres Lav var Byens talrigste — Skomagerlavet talte kun 22 Medlemmer — og saa var det desuden det mest velstaaende. Magistraten kalder det Byens »stærkeste« Lav; kun den halve Del af dets Mestere vare fattige og »arbejdede hos de andre som Svende!«²⁾

¹⁾ Jyske Missiver, 29. Oktober 1734 Nr. 94; Kancelliets Supplikprot. 1734, I, Nr. 924.

²⁾ Relationer over Stifternes Tilstand 1736 (Rigsark., 2den Afd.).

Der kunde altsaa ske Noget paa Haandværkets Omraade i den trods det aarlige Snapsting stille By, og Snedkernes Haab om, at det dog en Gang maatte kunne lykkes dem at faa et Lav for dem selv var, trods Alt, stadig levende, saaledes som det saas i 1750.

I Begyndelsen af det foregaaende Aar havde Snedkerlavet i Svendborg ansøgt Kongen om at maatte faa Ret til at gjøre sine Lærlinge til Svende ved den saa kaldte Behøvling. En »ubehøvlet« Snedkersvend kunde ingen Steder vorde anset; at lade sig behøvle i Udlandet var en kostbar Ting, og Lavet i Kjøbenhavn havde officielt faaet Ret til at behøvle sine Lærlinge. Uden at komme nærmere ind paa Sagen skal det her i al Korthed meddeles, at Resultatet blev en kongelig Resolution af 3. Febr. 1749, der under visse Betingelser gav ikke alene Snedkerlavet i Svendborg men Snedkerlavene i alle Landets Kjøbstæder den ønskede Ret¹⁾. Den gamle Svende-Ceremoni blev med andre Ord lyst i Kuld og Kjøen hele Landet over, hvad der selvfølgelig i høj Grad satte Snedkernes zünftige Fornemmelser i Bevægelse, og Snedkerne i Viborg stod ikke tilbage. Allerede i Maj s. A. henvendte de sig i den Anledning til Stiftsbefalingsmanden, der nu ikke hed Güldenchrone men Joh. Albr. With. Nu som før gik deres Ønske ud paa at blive et selvstændigt Lav, og nu var deres Begjæring underbygget med et Ønske om at kunne benytte den i Udsigt stillede Behøvlingsret, der umuligt kunde benyttes af et sammensat, ganske uzünftigt Lav. Og With synes at have tilsagt dem sin Hjælp, naar de kunde komme overens med de øvrige Haandværkere, de vare i Lav med, om en Adskillelse.

Under 13. Febr. 1750 henvendte de sig da skriftligt

¹⁾ Kom. Koll's dske Forest.'s Prot. 1746—50 Nr. 790.

til deres »Høystærede Laugsbrødre«, og disses Svar lod ikke længe vente paa sig, men det viser, at de godt forstod at udnytte Situationen. De vilde i Venlighed akkordere Snedkernes Ønske, »dog at de forblive i Lav med os i Henseende til Ligbæren og hvad deraf dependerer, saa og at hvis Penge, Protokoller, Laugslade, Velkom og alt sligt, som nu findes ved Lauget, bliver os altsammen alene forbeholden, [saa] at Snedkerne intet deraf nyder eller forlanger«. Det var ganske imod hvad Snedkerne havde tænkt sig og ogsaa henstillet, men de maa sikkert have bøjet sig, og saa indstillede Stiftsbefalingsmanden under 23. Februar 1750 deres Andragende, hvorefter en kongelig Resolution af 20. Marts fastslog, at Snedkerne fra de andre Haandværkere maatte separeres, »siden de andre Laugsmestere paa visse Conditioner med saadan Separation ere fornøiede«¹⁾.

Nu var det saa længe eftertragede Maal naaet. Snedkerne stod som et af Kongen anerkjendt selvstændigt Lav, og Kongens Anerkjendelse var noget helt Andet end Magistratens, hvad de havde faaet at vide i 1734, og hvad de stakkels Hattemagere stadig maatte bekjende. Som ovenfor nævnt havde Magistraten i 1715 anerkjendt dem som et Lav for sig. Dens Beslutning af 19. Marts 1715 gaar ud paa, at da Hattemagerne vare blevne saa mange, »at de dem selv et Laug kan og vil stifte og indrette«, gav Magistraten sin Tilladelse til, at de selv maatte holde Lav og to Gange om Aaret maatte samles i deres Oldermands Hus »for at holde deres Laugs Rettigheder«, saaledes at dog en af Øvrigheden valgt »Overbisidder« altid skulde være tilstede ved disse Møder.

Lavets Skjæbne var imidlertid ikke misundelsesværdig. Efter Magistratens ovenfor nævnte Skrivelse af 15.

¹⁾ Jyske Missiver 20. Marts 1750 Nr. 23.

Avgust 1735 talte det kun syv Mestere, der sad saa smaat i det, at de slet ingen Svende havde. De klagede stærkt over, at de med største Besvær maatte føre deres Arbejde paa Vogne til andre Stæder og Markeder for at faa nogen Afsætning, og saa var der endnu det i Vejen, at deres Lav ikke udenfor Byen erkjendtes for noget Lav. Det kom frem i en Skrivelse fra Lavet af 19. Oktober 1801.

Forordningen af 21. Marts 1800, der saa væsentlig greb reformerende ind paa Lavsvæsenets Omraade, gjaldt kun for Kjøbenhavn. Men Regeringen var betænkt paa at faa den udvidet til Provinsbyernes Lav, og i den Anledning foranledigede den i Avgust samme Aar, at der i alle Landets Kjøbstæder blev nedsat Kommissioner, der skulde undersøge Forholdene og erklære sig over, hvorledes de i Forordningen udtalte Principer bedst kunde komme til Anvendelse i de paagjældende Byer. Kommissionen i Viborg bestod af Stiftamtmanden, Kammerherre Niels Sehested, Raadmand Chr. Tolstrup og Landvæsenkommissær, Koloniforvalter M. R. Giørup, og til dem var det, at Hattemagerlavet henvendte sig med sin Klage. De otte Mestere, som Lavet da bestod af, følte stærkt, at de »ikke med allernaadigst Tilladelse have noget ordentlig oprettet Laug«. For at faa deres Dreng indskrevne som Svende maatte de henvende dem til Lavene i Kjøbenhavn eller Aalborg, »hvilket haver kostet os mange Penge«. De vilde derfor gjerne have et rigtigt Lav, og Kommissionen tog sig villigt af dem. I sin Betænkning af 2. Marts 1802 udtaler den paa dette Punkt først sin Forbavelse over, at Viborgs Hattemagere en Gang have hørt under Smedelavet. »Næppe er det begribeligt, hvad der kan have bevæget dem til at attraa Laugsforbindelse med Smede«. Men dernæst omtaler den den uheldige Separation i 1715, der »har forvoldet,

at deres Laugsrettighed har været anseet som tabt og [har] paaført dem den Laugstvang, at andre Laug hverken have villet tillade dem at antage flere end een Dreng i Lære eller erkjende de af dem lærte Svende uden Indskrivelse andensteds«. Dette burde forandres, og det saa meget mere som »Viborg, der ligger i den Egn af Landet, hvor de fleste Faar holdes og følgelig den meste Uld gives, er fremfor alle andre Jyllands Kjøbsteder passende for Hatte Tilvirkning«¹⁾).

Kommissionen er, som det ses, ganske ivrig for at skaffe Viborgs otte Hattemagere et rigtigt Lav. Men saa lidt som der kom Noget ud af Tanken om en Udvidelse af Frd. 21. Marts 1800 til Provinserne, saa lidt fik de nævnte Hattemagere denne Gang noget Lav. De maatte endnu friste deres ublide Skjæbne i over 20 Aar. Men da de otte i 1821 vare blevne til elleve, af hvilke dog een ikke drev Professionen, søgte de direkte Kongen om det ønskede Lav, og denne Gang lykkedes det. De anbefaledes af saavel Magistrat som Stiftamtmand, og i Realiteten var Kancelliet dem ogsaa velvillig stemt, skjøndt det i formel Henseende var en Smule betænkeligt. Kongen havde nemlig i et bekjendt Reskript af 10. April 1761 udtalt, at der herefter intet nyt Lav maatte indrettes. Man slog sig imidlertid til Ro med, at dette Reskript kun var givet for Kjøbenhavns Urtekræmmerlav), og saa resolverede da Kongen under 6. Februar 1822, at Hattemagere i Viborg maatte oprette et Lav, saaledes at de fremtidig bl. A. havde Ret til at indskrive Dreng og til selv at bedømme Mester- og Svendestykker o. s. v.²⁾

1) Lavskommissions-Pakken fra 1800 imellem Danske Kancellis Diverse Sager.

2) Kanc.'s 3dje Dept. 6. Febr. 1822 Registrant-Nr. 134. — Reskriptet af 1761 findes i Sjæll. Missiver 10. April 1761 Nr. 214.

Hattemagerne synes paa denne Tid at have været en Kraft i Viborgs Haandværkerliv. Men en saadan trængte dette ogsaa til, ti to af de Lav, der existerede i 1735, det ene endda som Byens »stærkeste«, vare saa godt som ikke til i 1800. Felberederne og Handskemagerne, skriver den ovennævnte Kommission, »udgjøre nu intet Laug«. Med Artiklerne af 1631 for Øje er den forøvrigt forbavset over, at de to Professioner havde staaet som hvert sit Lav, ti de skulde jo være i Lav sammen; Handskemagernes Udskillelse af Felberederlavet har formentlig ikke kunnet hjemles helt aktmæssig¹⁾. Men nu kunde det dog være det Samme. Kommissionen oplyser nemlig, at Viborg ved Aarhundredskiftet kun havde, siger og skriver, to Felberedere tilbage, og at Handskemagerne vare »geraadede i saa yderlig Armod, at de hverken holde Svende eller Dreng«. Der var efter dens Mening nu kun sex Lav tilbage i Viborg, nemlig Skrædernes, Skomagernes, Smedenes, Hattemagernes, Snedkernes og saa Tømrernes og Murerne; det sammensatte Murer- og Tømrerlav stod som en Levning efter de Haandværkere, som Snedkerne i 1750 bleve adskilte fra. —

Se vi herefter tilbage paa de Viborgske Lavsforhold, er det givet, at de vare smaa og fattige. Skjøndt Viborg i andre Retninger var Jyllands Midtpunkt, stod den paa ingen Maade som et saadant i disse Forhold. Den har her en helt anden Stilling, end den Odense indtog paa Fyn. Medens denne By nemlig absolut er Centrum i de fynske Lavsforhold²⁾, synes et tilsvarende Centrum ikke

Mærkes kan det forøvrigt, at Københavns Skorstensfejere trods det nævnte Reskript havde faaet Lav i 1778 (Sjæll. aabne Breve 11. Febr. 1778 Nr. 99).

1) Ursin (Stiftsstaden Viborg S. 95) siger, at Handskemagerlavet oprettedes 1701.

2) C. Nyrop: Fynske Lavssegl.

at have existeret i Jylland, skjøndt der selvfølgelig var Byer i denne Landsdel, som i alt Fald i visse Fag betragtedes som særlig zünftige. De Viborg Hattemagere tyede jo for at faa deres udlærte Drengene indskrevne som Svende bl. A. til Lavet i Aalborg, og Felbereder-Drengene i Horsens maatte for at blive »kronede« drage til Kolding¹⁾. Men hverken Aalborg eller Kolding kan derfor gjøres til et for Jylland gjældende zünftigt Knudepunkt i Almindelighed, Viborg er det ikke, og Aarhus ikke heller, hvad jeg andensteds har oplyst²⁾.

Men tilbage til Viborg og til Artiklerne af 1631, som den i 1800 nedsatte Kommission i saa høj Grad forundrede sig over. Vi have ovenfor hørt det med Hensyn til Hattemagernes Forhold til Smedelavet, og naar dette Lav efter Kommissionens Mening endnu retlig omfattede Sadelmagerne, gjør den gjældende, at disses Profession ingen Lighed har med Smedenes, »de arbejde i ingen Slags Metaller og bruge intet andet Jernarbejde, end hvad de enten indkjøbe eller lade forfærdige hos Smedene«. De bør arbejde for dem selv. Og Kommissionen formener da ogsaa, at »den Oldtidens Underlighed, Malerkunstens Forening med Skindberedning«, ikke længer bør tilståedes. Den kan endelig nok finde sig i, at Murerne og Tømrerne ere i Lav sammen, »men til Drejeres, Hjulmænds og Bødkeres Indlemmelse i dette Lav finde vi ingen antagelig Grund«. Kommissionen vil bort fra Artiklerne fra 1631, som efter dens Mening stadig vare gjældende, men som den slet ikke kunde forstaa. Og dog var der sikkert en Mening i dem, en Mening, som kommer frem, naar der af Hensyn til Ligbæringen gjøres saa megen Modstand mod Snedkernes Udtræden af det

1) Saml. t. jysk Hist., 2. R. III, S. 92—93.

2) Det nordiske Hdværks- og Industrimøde i Kbhvn. 1900, S. 27.

samlede Snedkerlav. Det tør formentlig antages, at det særlig er Ligbærer-Hensyn, der i 1631 lod Magistraten i Viborg ordne Byens samtlige Haandværkere i de sex, delvis saa forunderligt sammensatte Lav. Og at dette var Grunden, støttes ved at se hen til lignende Forhold i et Par andre jyske Byer.

Vi gaa først til Aarhus. Her bestod fra gammel Tid et Smedelav som et meget blandet Lav; 1575 var en Felbereder Oldemand for det. Og Blandingen vedblev. 1651 talte Lavet 2 Kandestøbere, 1 Grydestøber, 14 Klejnsmede, 8 Grovsmede, 2 Sværdfegere, 5 Bøssevagere, 1 Sporesmed, 4 Guldsmede, 4 Sadelmagere, 5 Remsnidere, 12 Felberedere, 1 Stenhugger og 1 Maler. Overfor denne Blanding gjætter Dr. J. R. Hübertz paa, at Forbindelsen var bleven til »for Ligfærds Skyld«¹⁾. Og han har vistnok Ret: 1673 tillod Magistraten i Fredericia, at Byens Skomagerlav, Smedelav, Skræderlav og Bagerlav samledes om en fælles Ligbæring m. m. De bestod ikke af saa mange Mestere, at de hvert for sig kunde holde »fuldkommen Laugs Rettighed med Ligs Bortbringelse, de Fattiges og Syges Underhold etc.«, og hvert andet Aar blev der da af de fire Lavs Mestere valgt en Oberoldermand, der med tre Bisiddere forestod disse Ting. Og saa praktisk fandtes denne Ordning, at den ikke alene trods nogen Modstand fra Bagerlavets Side blev kongelig konfirmeret 1714, men endnu i 1800 stod som et Mønster til Efterfølgelse. I det nævnte Aar søgte Murerlavet, Snedkerlavet og Væverlavet i Fredericia om Tilladelse til »selv at henhæve vores eller hinandens Lig«, idet de udtrykkelig henviste til de fire andre Lav. Deres Forhold tillod dem ikke at betale, hvad Betjeningen af Bedemand og de almindelige Ligbærere kostede²⁾.

¹⁾ Hübertz: Aarhus, II, S. 275, 287, 297.

²⁾ Jyske Missiver 14. Decbr. 1714 Nr. 96; Lavskommissions-Pakken fra 1800 i Danske Kancellis Diverse Sager.

Herefter bliver der god Magistrats-Mening i at dele Viborgs Haandværkere i sex Grupper med almindelige Lavsplichter, hvortil ogsaa Ligbæringen hørte, men inden de sikkert enestaaende Artikler af 1631, hvorved dette skete, aftrykkes, skal her endnu gøres to Bemærkninger. Det skal først bemærkes, at et Haandværker-Liglav ikke alene sparede sine Medlemmer Penge men ogsaa kunde tjene Penge ved at bære Udenforstaaendes Lig. Det gjorde i alt Fald det 1736 i Aalborg oprettede Snedker-Liglav, der forøvrigt var saa zünftig, at det i 1753 vægrede sig ved at bære en Mand til Jorden, der havde været arresteret som Tyvsmedvider¹⁾. Og dernæst skal Opmærksomheden henledes paa, at der i de ovenfor nævnte blandede Lav er een Sammensætning, der, hvor vilkaarlig den end ser ud, dog næppe er saa vilkaarlig som alle de andre, og det er Remsnidernes, Sadelmagerernes og vel ogsaa Felberedernes Forbindelse med Smedelavene. Denne Forbindelse forekommer nemlig saa tidlig og er kjendt fra saa forskjellige Steder, at den formentlig **maa** kunne forklares rationelt, men — hvor findes denne **Forklaring**? Jeg har andensteds²⁾ peget paa, at Forbindelsen muligvis er kommen gennem Pladeslaaerne, der hørte under Smedelavene. Til de Harnisker, de fremstillede, behøvedes en hel Del Skindarbejde — endnu saa sent som 1549 er der Tale om »Læder i Staalhandsker og Hovedharnisk«³⁾ — og de paagjældende Læderarbejdere have da maaske sluttet sig til Pladeslaaerne paa en saadan Maade, at de i alt Fald en Del Steder ere blevne Medlemmer af Smedelavene. —

Vi **gaa** herefter over til at aftrykke Artiklerne af 1631, saaledes som de findes i Kristian IV's Konfirmation

1) Saml. t. jysk Hist., 1. R. VI, S. 364 flg.

2) Tidskr. f. Industri 1903, S. 30 (Hvad var en Skinder? S. 12).

3) Kbhvns. Diplomat., II, S. 285 § 8.

af dem 1647 i Jyske Registre Nr. 10 Fol. 475 b— 480 b, kun er her tilsat nogle Paragrafnumre.

Handwerkerne udj Wiborg finge kongelig maiestets confirmation paa nogle articuler, huor effter alle laugene der schulle rette dennem.

Christianus Qvartus.

G. a. w., att efftersom alle mesterne aff alle handwerkerne j wor kiøbsted Wiborg hoesz ossz vnderdanigst lader anholde om woris nadigste confirmation paa nogle wissze articuler, szom aff ossz elschelige borgemestere och raad der sammestedtzt till forbemeldte handuerckers bedre forszzettelse effter wor recessis indhold¹⁾ paa woris naadigste behaug dennem schall wære forundt och udj pennen forfattet, och lyder szamme articuler ord effter andett, szom effter følger:

Efftersom kongelig maiestets, woris allernaadigste herris, nye forordning²⁾ iblandt andett tilholder alle mestere udj huert handuerck, att de med borgemester och raads betænkende schulle forfatte nogle wissze articuler och wilkor, szom endeligen schulde holdis och effterkommis aff alle mestre och suenne, szom schulde formelde om nogle wissze læreaar for drengene, szaa well szom och huad straff drengene szaa well szom suenne schall wære vndergiffuene, szom icke udtiene, eller dennem motuilligen j andre maader jmoed deris mester anstillter och forszeer, da haffue wi med huer andre giordt disse effterfølgende willkor:

1. Først effterdj kongelig mayestets forordning formelder, att vdj huert handwerck schall wære een oldermænd, och effterdj nu her udj byen findis faa embitzfolck aff szamme handwærck, da haffue wi for bequæmmeligheds schyllt deelt alt handwercks folck under sex oldermænd. Den første skræddernis laug, huor udj nu denne gang er forordnet till older-

¹⁾ Reces 27. Febr. 1643 (V. A. Secher: Forordn. og Recesser, V, S. 237).

²⁾ Frd. 10. Decbr. 1621 (Sst. III, S. 675).

mand Christen Winter. Dett andett laug ehr skomager laugett, huorudj nu ehr oldermand Søffren Andersen skoemager. Dett tredie laug ehre alle slaugs smeede, szom ere guldsmeede, kieel smeede, grouff smeede, kniffsmeede, bøsszemager, seiger-mager, suerdfeyer, sadellmager, reimer, hattemager, tinnstøber, klein smeede, huor till er forordnett till oldermand Claus bøsszemager. Dett fierde laug ehr fellbereeder, huorudj beregnis malere, bundtmagere och handschemagere, huor till nu ehr forordnett til oldermand Clemend Lauritzen. Dett fembte laug ehre snedckere, huorudj beregnis muremester, suarrer, tømmermænd, hiulemænd och bødckere, huortil ehr forordertt nu till oldermand Søffren Rasmussøn. Dett siætte laug ehr alle wæffuere, hvorudj nu ehr forordertt till oldermand Oluff wæffuere.

2. Dissze sex oldermænd schulle wære tiltænckte een huer att lade giøre szig een byssze j szitt hussz, dog nøglen att wære paa raadhuszet, och derudj att szamble, som her-effter schall om talis, for huis forszeelszer, der falde kand, och sziden dermed att forholde och udbytis effter kongelig mayestets forordning.

3. Samme oldermænd schulde vdj lige maade wære tiltænckte att haffue een platz udj szin gaard eller huussz, szom hand kand lade fængsele och anholde dennem udj, som szig forseer eller motuilligen anstillen.

4. Och endog atschillige handwærcksfolck ere lagte vnder een oldermand, da schulle dog huer nære szig aff szitt egett handwerekke och icke forgribe szig udj een andens embede vnder tilbørlig straff.

5. Huilcken mester, der will tage een dreng udj lære, da schall hand først giffue oldermanen och hans biesiddere dett till kiende, och de szamptligen forligis med mesteren [om], huad hand schall haffue for drengens lære, och naar de der om ere foreehnett, da drengens naffn att jndschriffuis j laugetz bog, och huorledis de ehr forligte, och der giffuis een marck j bysszen. Sziden att tiene for dreng j toe aar, mere eller mindre, efftersom de ere forligte till, och szom hans middeler

ere till, och schall hand were hans mester hørig och lydig udj alle tilbørlige maader, szom een dreng bør att være.

6. Huilcken suen eller dreng, szom foragter sin hoesz-bondis mad eller øll vden billig aarszage, da jligemaade att szættis udj hefte een natt; mens derszom suenen eller dren-gen icke bekommer, huis hannem bør til nødtorfft, da dett att giffue oldermanen tilkiende, att hand dett med hans bisidder kand rette.

7. Huilcken dreng eller suend, der aff ond sæduane fortørner gud i himmelen med blodige eeder och banden, da szaa ofte dett scheer, giffuis een schilling i bysszen eller mere, om hand icke will afllade; och schall mesteren jligemaade sig affholde fraa saadan suæren och banden, paa dett hand icke schall giffue hans børn och folck forargelige exempell.

8. Huilcken dreng eller suen, szom icke findis j hans mesters hussz om afftenen, naar dett ringer paa wagtt dett aller seniste uden hans mesters forloff, da szaa tijt, szom dett scheer, giffue otte β j bøsszen. Mens gjør hand dett moetuilligen och ofte, da høyere att straffis effter oldermanens och hans bisidderes tycke.

9. Jtem huilcken dreng eller suen, som kand offuerbeuiszes vtroligen att omgaais med hans mesters arbeide, som hand haffuer foett hannem vnder hænderne, eller andre maader findis i vtroschab for saa gott szom fire szchillings wærd eller ringere, ehr hand dreng, da første gang att straffis paa hans krop hiemme i huszett; anden gang, huad heller hand ehr dreng eller suend, da att szættis i hefte j trey nætter och dage paa wand och brøed; tredie gang att straffis effter forordningen.

10. Jtem dersom nogen lære dreng forløber eller unduiger fraa szin mester, førend hans læreaar ere vde, da schall hand første gang szættes i fængsell j toe dage och nætter paa wand och brøed och att giffue een marck udj bøsszen. Gjør hand dett anden gang, da att tiene ett aar lengere paa hans lære; tredie gang att straffis effter forordningen.

11. Skall ingen mester tage nogen udj tieniste, szom ehr kommen fraa szin mester, førend hans lære aar ware ude, och icke haffuer sitt rigtig lærebreff.

12. Skall ingen mester locke den andens suen [fra] hannem; huo dett gjør, schall mesterne saa well som suennene huer giffue een dlr. j bøszen, och suennen schall bliffue hosz den første mester effter hans løfte.

13. Jtem dersom nogen mester bliffuer paaklagett for deris arbeit, da schall dett schee for oldermanen och hans hoeszsidderne, och dennem derpaa att kiende, huis rett er, och der hoesz huad hans fald schall være, om hans forszeelsze findis.

14. Huilcken mester, som antager een lære dreng, schall være forpligt att lære hannem szamme embede til gaffns, szom hand will forsuare for gud och være bekiendt for øffrigheden, saa meget szom mueligt ehr.

15. Skall och huer mester, suen och dreng forpligt være att møde tilstæde, naar oldermanen lader dennem til-sige, ellers straffis derforre, szom vedbør.

16. Och effterdj her hoesz ossz tjt och offte findis stoer brøst paa goede handwerckssuenne aff den aarszage, att naar een dreng haffuer vdlærdt, wil hand strax sætte sig neder och være mester, huad heller hand ehr god for sit embede eller icke, huorudoffuer tijt och offte foraarsagis stor vleilighed med gotfolkis arbeit, som bliffuer forderffuett; saadant att forre- komme, och att byen med gode handwercksfolck maatte befordris, da schall jngen tilstedis her effter att komme vdj laug eller bekomme borgerschab, med mindre hand haffuer lærdt paa handwercket j tree aar, endoch szomme mere eller mindre, effter som embedett vdkreffuer till, sig forsøgtt och wandrett hoesz atschillige fornemme mestre och paa atschillige andre fremmede stæder j tree aar.

17. Naar nogen handwerks persohn agter att sætte sig need her hoesz ossz, begiære borgerschabett och komme j laugett, da schall hand først angiffue sig hoesz oldermanen och hans hoeszsidderne och siden for borgemesterne och raad,

szom hannem schall offuerhøre och forfahre, om hand ehr goed for sitt handwerk, och om hand haffuer lærdt hoesz een erlig mester och haffuer sitt rigtige lærebreff och haffuer wandrett och forsøgtt szig, som før ehr rørdt. Och der da tuiffliis om hannem, att hand icke ehr goed for szit handwerck, da maa hand prøffuis med eett stycke arbeit effter oldermandens och hans hoessidders anuiszning; befindis der da mangel hoesz hannem, da schall hand foruiszes paa nogen wissz tid sig att forsøge och lære bedre.

18. Och lige som jngen, som sitt handuerck icke til gaffns lærdt haffuer, maa til borgerschabet eller j laugett annammis eller antagis, saa icke heller nogen, som szit handuerck rigtig lærdt haffuer, maa næchtis borgerschab eller j laugett att komme, naar hand haffuer sitt gode beuisz, som dett szig bør; dog alting effter kongelig mayestets naadigste forordning foruden laugs bekostning, besuæring och dricken at schulle forholdis.

19. Jngen borgere eller jndbyggere her j byen maa jndtage j hans hussz eller wohnerer eller lade arbeide for sig nogen vdkommens handwercks folck, enten mestre, suenne eller drenge, som icke tilforne hoesz oldermanden saa och borgemestre och raad sig haffuer angiffuett och præserteret, szom forskreffuett staar. Huis nogen borgere her jmoed at giøre befindis saadan eller anden forszeelsze att holde handwerckerne til skade eller forderff, schall haffue forbrudt sit¹⁾ borgerschab, och den, som sig med saadan bøenhaserie vlougligen jndflicker, straffis och byen foruiszes. Mens naar saadanne handwerksfolck kommer wandrendis hijd til byen, da schall de wed laugetz bud jnduiszes til mesteren effter walen²⁾, szom paa andre stæder brugeligt. Huo her imod giør, schall straffis derfore, efftersom derom aff laugett bliffuer kiendt.

Dissze forskreffne articuler och nachretninger schulle een huer nu her effter iblandt embitz folckene holdis och

¹⁾ Her staar ›mit‹.

²⁾ Se ovfr. S. 456.

effterkommis her vdj Wiborg, indtil borgemesterne och raad fanger andre tilfældige aarszager dennem att forandre, efftersom fremdelis gauffnligt kand eragtis, och kongelig mayestets forordning vdkreffuer, huilckitt wi ossz herudj will haffue forbeholden.

Actum Wiborg raadhuusz den 28. martij anno 1631.

Peder Ostenfeldt.

Peder Biering.

Niels Rasmussen.

Søffren Biering.

Anders Rolandsen.

Christen Rasmusen.

Jens Biering.

Da haffue wi paa saadan deris vnderdanigst anmodning och begiæring forbemeldte articuler vdj alle deris ord, clausuler och puncter naadigst confirmeret, beuilgett och stadfested, szaa och hermed confirmere, beuilge och stadfeste. Dog wille wi ossz altjd haffue forbeholden forbemeldte articuler effter tidernis beschaffenheed at forandre dennem til beste. Skall och capitulet szammesteds deris privilegier och friheder, huor med de aff fremfahrende (!) konger och ossz selff naadigst er forleente och benaadett, hermed beholde vryggede och forschreffne capitul der wed jngen præjudicie tilføyes j nogen maade.

Fredrichsborg den 10. septembris anno 1647.